

Een beweidingsproef in het zandvoortse zeedorpenlandschap

NOSTALGIE TEGEN NIVELLERING

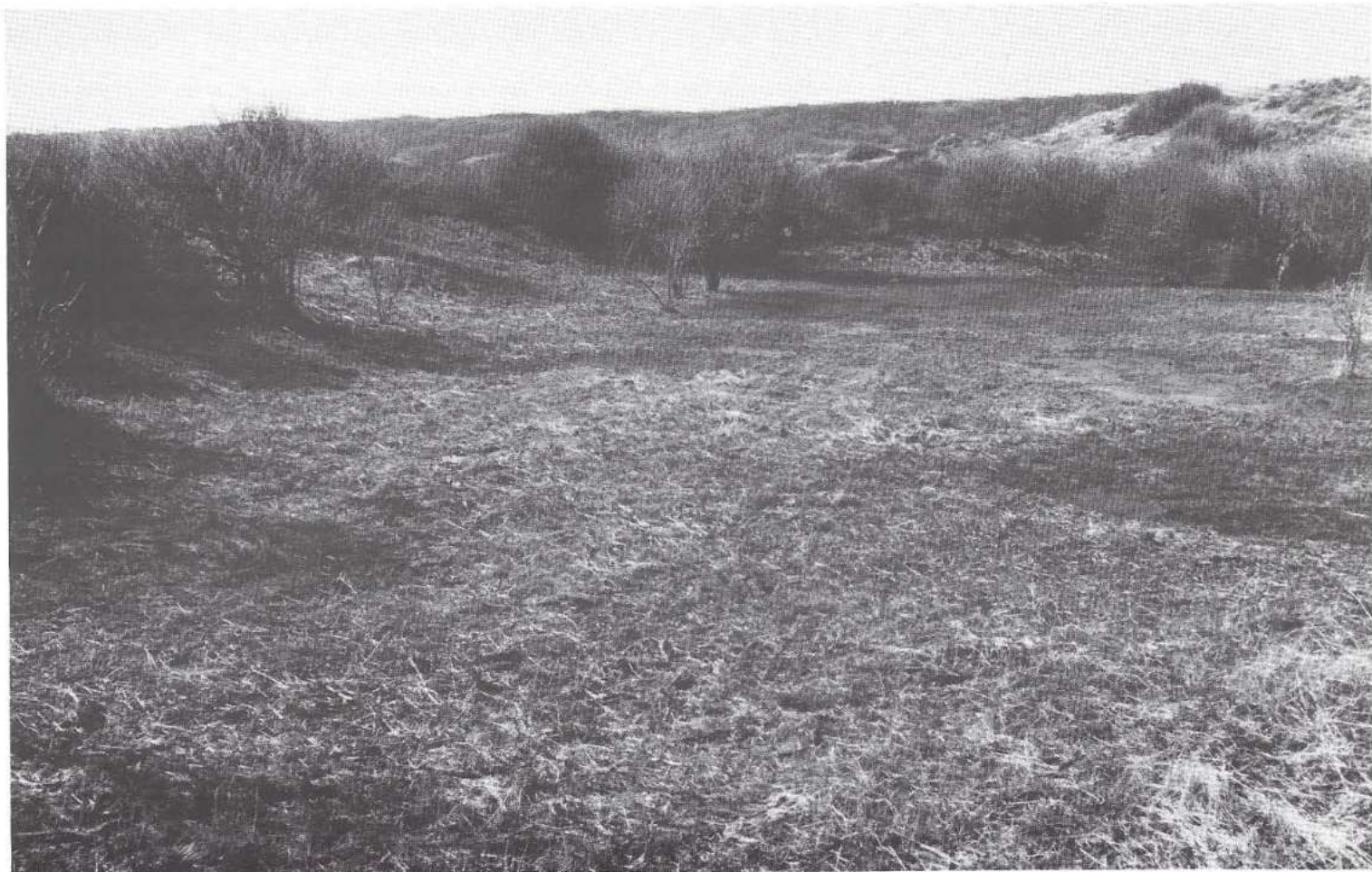
Gert Baeyens

Wie onmiddellijk ten zuiden van Zandvoort de spelende kinderen of de hondenuitlatende bewoners in het duinterrein volgt, vindt een soortenrijke verzameling aan kruiden en grassen. Struikgewas, bomen en bossages zijn er slechts in geringe mate. Wandelt men echter verder zuidwaarts via het toegangshek aan de zuidboulevard de Amsterdamse Waterleidingduinen binnen, dan valt op hoeveel meer oppervlak bedekt is met dicht duindoornstruweel, afgewisseld met vlier en liguster. Sinds 1988 komt men daar echter een nieuwe, bijzondere duingebruiker tegen: de koe. Grazend en trappelend lopen er als experiment ongeveer 30 bontgekleurde, dichtbehaarde gewone Hollandse runderen tussen duinriet en struweel.

Waarom dit beweidingsexperiment? Welke verwachtingen heeft men in dit vegetatie- en bodemkundig zo afwijkende deel van de kust, door H. Doing gekarakteriseerd als het 'zeedorpenlandschap'? Deze vraag is het best te beantwoorden nadat enig inzicht gegeven is in de ontwikkelingsgeschiedenis van dit landschapstype, waarin de verbinding tussen verleden, heden en toekomst duidelijk wordt.

Enkele plaatsaanduidingen binnen het gedeelte van de Amsterdamse Waterleidingduinen indiceren dat er voorheen grazend vee heeft rondgelopen (zoals op Keur's weijde). In 1820 weidde men jongvee op het Kalverenvlak. Het heette dat de koeien die op de duinweiden graasden, zulke zoete boter gaven. Ook stonden her en der geiten aan een pin en werden de kinderen erop uitgestuurd om 'hazekool' (d.i. zeemelkdistel) te plukken voor de varkens thuis.

De einduitgangen -veld (Worstenveld) of -vlak (Tonneveld) wijzen eveneens op agrarisch gebruik in het verleden. Grote valleien, die in de Zandvoortse verbastering 'vlaaije' worden genoemd, werden omstreeks 1825 snel in ontwikkeling

In 1987 werd een voormalige akker door de plantenwerkgroep, met hulp van Gemeentewaterleidingen, uitgemaaid. Juist deze vochtige, lager gelegen delen waren zo sterk met houtgewas 'dichtgelopen', dat voor de specifieke kruidenbegroeiing nauwelijks ruimte over bleef. Deze vallei wordt nu door grazend vee open gehouden (foto: G. Baeyens/Dokuform).

genomen voor de aardappelteelt (1). In 1850 lagen er rond Zandvoort reeds honderden akkertjes, waarvan de meeste tot vlak voor de oorlog nog in gebruik waren. Tijdens de Duitse bezetting kwam aan al het (legale) agrarisch gebruik een eind, maar na de oorlog werd alras weer begonnen met de aanleg van volkstuinjtes (2). Binnen de duinwaterwinplaats werd dit echter niet meer toegestaan en bleven de verlaten duinakkers braak liggen ten gunste van andere vegetaties. Het menselijk gebruik van de zeeduinen dichtbij de dorpen heeft ertoe geleid dat zich daar een zeer afwijkende landschapsontwikkeling voltrok in vergelijking met de meer natuurlijke ontwikkeling van de zeereep op grotere afstand van de dorpen (3). Een lichte doch jaren durende landbewerking, met bemesting en betreding, hield het landschap open en grazig, temeer daar het houtgewas als brandstof of dakbedekking werd geoogst. Voortdurende betreding veroorzaakte erosie en verstuivingen terwijl de bemesting zeer voedselrijke plekken tot gevolg had. Aldus werd in de vegetatie een gradiënt gehandhaafd van kaal zand tot weelderige begroeiing, gekenmerkt door uitzonderlijk kruidenrijke duingraslanden. Mede daarom is het door Doing (4) als een afzonderlijk landschapstype beschreven: het zeedorpenlandschap.

In de verlaten akkers en weiden van de Amsterdamse Waterleidingduinen voltrok zich na de oorlog een meer 'natuurlijke' ontwikkeling. Er ontstond een dauwbraam- en duindoornlandschap, wat overeenkomt met wat normaliter op deze afstand van zee te vinden is.

Kenschets van het zeedorpenlandschap

Het afwijkende karakter van het zeedorpenlandschap is het duidelijkst zichtbaar aan de vegetatiestructuur en -samenstelling. Een geoefend oog merkt echter ook verschillen in duinvormen (geomorfologie) en bodem in vergelijking met de niet beakkerde zeeduinen. Vooral ten zuiden van Zandvoort kan men gemakkelijk de meestal rechthoekig uitgegraven teellandjes in het landschap herkennen. Wie op de activiteiten van konijnen let, ziet naast de hoopjes lichtblond, kalkrijk zand ook de bruiner gekleurde, humeuze zanden bij de hopen te voorschijn komen.

Het typische zeedorpenlandschap is open en grazig van karakter en bevat nauwelijks houtige plantensoorten. Tussen Zandvoort en het grensraster van de duinwaterwinplaats is het in stand gehouden door vele wandelaars, spelende jeugd en honden. De bodemverdichting en de toevoer aan voedingsstoffen, vroeger door grazend vee en nu door de afvalproducerende mens en hond, wordt nog steeds gereflekt in de vegetatie. Het opvallendst is de relatief hoge floristische rijkdom. Diverse soorten behoren exclusief tot dit landschapstype: wondklaver, oorsilene, nachtsilene, kegelsilene, bitterkruid en bitterkruid-

Stuifkuilen brengen in de zeeduinen verjongingsprocessen op gang. Wanneer windkuilen tot op grondwatervniveau uitdiepen, kunnen zich weer kenmerkende pioniervegetaties vestigen (foto: G. Baeyens/Dokuform).

bremraap, grote ratelaar, duinaveruit en zwenkdravik, om slechts een paar opvallende te noemen. De plantenkenner zal al wandelend in de gaten krijgen dat dergelijke soorten buiten het grensraster van de duinwaterwinplaats veel beter vertegenwoordigd zijn dan erbinnen.

De achteruitgang

Hoewel een aantal van deze bijzondere en kenmerkende soorten nog steeds binnen de Amsterdamse Waterleidingduinen te vinden zijn, bleek bij de landschapskartering door Vos en 't Hart in 1982 (5) een vergaande verstruiking en verruiging. Dichte duinrietmatten en met struweel dichtgegroeide noordhellingen boden steeds minder plaats aan de kenmerkende kruidenbegroeiing.

Reeds in 1979 had H. Doing de Gemeentewaterleidingen tegen deze nivellering gewaarschuwd. Hij adviseerde het zeedorpenkarakter te herstellen door de inwoners van Zandvoort vergelijkbare toegangsmogelijkheden te verstrekken als voor de oorlog. Bovendien stelde hij voor om het grensraster te verplaatsen. In de periode 1980-1984 was deze optie onderwerp van overleg tussen de gemeenten Zandvoort en Amsterdam, maar wegens de tegengestelde en onverenigbare gebruiksfuncties (intensieve

recreatie tegenover waterwinning) bleek een afspraak over gemeenschappelijk beheer niet haalbaar.

Een algemene beheersmaatregel tegen de uitbreiding van struweel en ruige grassen is beweiding. Dit werd ook door Oosterveld al eens voorgesteld als maatregel bij duinbeheer (6). Het belangrijkste effect is zichtbaar in de terugdringing van de duindoornontwikkeling. Voorts kan in aanvankelijk langgrazige vegetaties de kruidenrijkdom worden hersteld of vergroot. Dit laatste werd alvast uitgeprobeerd door het Keur's weite in 1982 jaarlijks te maaien en het maaisel af te voeren. Dergelijke maaiproeven waren door de Plantenwerkgroep van de Amsterdamse Waterleidingduinen al eerder met succes uitgevoerd. Ook werd de structuurdifferentiatie bevorderd door het weer geleidelijk toelaten van verstuiwingen. Vanaf 1982 werd het planten van helm en het leggen van takken achterwege gelaten, waardoor de winddynamiek een kans kreeg en verjongingsprocessen (7) op gang kwamen.

Herstelverwachting bij beweiding

Hoewel deze lokale toegepaste 'face-lift' de natuurwaarde van de zeeduinen opfriste, bleef het gebied in zijn geheel een verruigendstendens vertonen, mede

door de verminderde graasdruk door konijnen. Bij een kartering van de vegetatiestructuur in 1988 (8) bleek nogmaals dat het zeedorpenlandschap ten zuiden van het grensraster naar verhouding te veel met struweel was 'dichtgelopen'. Een oriënterende studie naar beweidingmogelijkheden leerde al gauw dat:

1. het plaatsen van geiten aan pinnen om praktische redenen niet haalbaar was,
2. dat paarden in een waterwingebied verboden zijn wegens veterinaire aspecten, maar dat
3. jong rundvee wel degelijk in staat kan worden geacht de beoogde structuurdifferentiatie in vegetatie en bodem te bewerkstelligen.

Op het Eiland van Rolvers, dat in het midden van de duinwaterwinplaats is gelegen, zijn al sinds 1985 gunstige ontwikkelingen gesignaleerd na het inscharen van enkele pinken (9).

Bij het gebruik van veebeweiding als natuurbeheersmaatregel dient men zich wel de uiteindelijke doelstelling per lokatie goed voor ogen te stellen. Op het Eiland van Rolvers zijn de koeien als opvolgers van een maaimachine ingezet bij een poging om een tijdelijk verruigingsproces tegen te gaan. Deze verruiging was grotendeels het gevolg van een plotselinge vernatting met voedselrijk rivierwater ten gevolge van infiltratie. De koeien op het Eiland van Rolvers zorgen voor een geleidelijke opheffing van een verstoring. Daar krijgt de 'normale' landschapssuccessie opnieuw een kans en een spontane, natuurlijke ontwikkeling kan zich straks gaan voltrekken. Op sommige plaatsen wordt het struweel opener en kruidenrijker, op andere plaatsen verschijnen mossen en winterannuëlen tussen de opengetrapte en opgegeten duinrietmassa's. Elders gaat de successie verder met het opkomen van berkenbos of struikgewas. De beweidingsproef is er daar op gericht om een uitgangssituatie te scheppen, waarin landschapsvormende processen opnieuw kunnen aangrijpen. Vergeleken hiermee hebben de koeien in het zeedorpenlandschap ten zuiden van Zandvoort een zwaardere taak. Zij moeten de natuurlijke successie (naar duindoornlandschap) afremmen en dienen de valleien zodanig te begrazen, te vertrapen en te bemesten dat een open vegetatie gaat domineren. Het 'hout' moet eruit of mag in geen geval nog uitbreiden; de vergrassing, in de laatste jaren ook duidelijk een gevolg van de stikstofbelasting uit neerslag, moet worden tegengegaan.

Patroon- en procesbeheer

De beweidingsproef op het Eiland van Rolvers is een voorbeeld van procesbeheer. In het zeedorpenlandschap is eerder sprake van een patroonbeheer, dat gericht is op het in stand houden dan wel herstellen van een typische landschapseenheid (10). Het 'natuurlijk' verloop wordt afgeremd omdat aan 'kunstmatige'

landschappelijke rijkdom de voorkeur wordt gegeven. Het aanslepen van mest en het afvoeren van oogst of maaisel, dat vroeger door de 'tuinders' werd verricht, moet nu door de pinken worden overgenomen: op de ene plaats stevig grazen, op een andere plaats de gegeten biomassa in de vorm van koeievlaaien achterlaten.

Door het vertrapen van de mos- en kruidlaag verwijderen ze de humusbevattende bovenlaag, waardoor weer kalkrijk zand kan aanstuiven. Doordat er minder dood plantenmateriaal achterblijft, krijgt het landschap een frisser en levendiger uiterlijk (de omloopsnelheid van mineralen wordt verhoogd). Om zoveel mogelijk 'ruigte' in zo snel mogelijk tempo te laten verdwijnen, worden de koeien zo lang mogelijk ingeschaard. Vooral in de winterperiode zijn ze dan aangewezen op stugge grassen en houtige twijgen (overigens blijken de runderen hier zeer goed tegen bestand te zijn; de kontrolerend veearts beoordeelt hun konditie als uitstekend!).

Bovendien maakt, om het met Oostervelds woorden te zeggen, 'de grote grazer de weg open voor de kleine grazer': waar koeien de struik- en hoge kruidlaag ontsluiten door hun gegraas en getrap, verschijnt al snel het konijn in hun voetspoor en intensificeert zijn rol bij de instandhouding van mozaïeken in het landschap.

Kontrole van het experiment

Het beweiden van het zeedorpenlandschap ten zuiden van Zandvoort heeft in zekere zin een nostalgisch doel. Op Nederlandse schaal is nog slechts zo

weinig van dit landschapstype over (3) dat behoud en herstel dringend gewenst is (11). Dank zij het gebruik als waterwingebied is dit gedeelte van het Noordhollandse zeedorpenlandschap nooit prijsgegeven aan bebouwing en toerisme. Nu echter duidelijk gebleken is dat een beheer van 'niets doen' uiteindelijk toch tot verlies van dit landschapstype zal leiden, wordt getracht door beweiding de zich voltrekkende successie naar andere landschapstypen af te remmen. Wat betreft de structuurverandering (het terugdringen van struweel en het in standhouden van een open, grazig karakter) mag men op grond van andere ervaringen met jongvee-beweiding in de duinen goede verwachtingen koesteren. Of het behoud dan wel de uitbreiding van de kenmerkende en reeds zeldzaam geworden zeedorpenplanten ermee gediend is, zal verder onderzoek moeten uitwijzen. Karteringen van de vegetatiestructuur en floristische inventarisaties zullen aan het licht brengen of, en zo ja, in welke mate, herstel een feit wordt. Ook de terugkeer of uitbreiding van de aan open en beweidde zeeduinen gebonden fauna (inklusief mestkevers!) moet worden afgewacht. Eventueel moet de vee-dichtheid en/of de inschappingsperiode worden aangepast aan de ontwikkelingen.

Op dit ogenblik zijn de eerste terreinveranderingen al hoopgevend. Het gebied is bekrast door veepadjes, waar trekvogels die 'op het oog' naar insecten jagen, profijt van hebben. Kortgrazige terreinen worden graag gebruikt door piepers, tapuiten, kwikstaarten en lijsterachtigen. Grotere grondbroeders kunnen

Het ziet er uit als een afgetrapt speelterrein, compleet met spartelvijver. Wie echter aandachtig met gebogen hoofd loopt te turen, valt van de ene (floristische) verbazing in de andere! (foto: G. Baeyens/Dokuform).

Beheersmedewerksters aan de maaltijd: duindoorn en duinriet op het dagmenu! (foto: G. Baeyens/Dokuform).

er met hun pullen gemakkelijker doorheen. Verstuivingen zijn nodig voor zandhagedissen, terwijl duinvegetatiekundigen met spanning volgen wat zich in de

tot op grondwater uitgestoven kuilen gaat vestigen. Specifieke paddestoelen kunnen zich op de koeieplakken voordoen (Vellinga, mond. medel.), terwijl het

Grazende koeien in het 'Kalverenvlak' (foto: G. Baeyens/Dokuform).

misschien ook niet toevallig is dat een voor de duinen unieke slakkensoort juist in dit landschapstype werd aangetroffen (12).

De verwachtingen zijn hoe dan ook gericht op een verrijking van natuurwaarden, zo broodnodig gewenst in deze periode van nivellering en verlies.

Dankwoord

Dit artikel kwam tot stand op verzoek van Drs. E.F.H.M. Cousin, hoofd van de afdeling Natuur- en Terreinbeheer bij Gemeentewaterleidingen Amsterdam. Een bijzonder woord van dank komt toe aan Joop Mourik (coördinator Plantenwerkgroep AWD), Hans Vader (coördinator avifauna-onderzoek Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en Ringgroep 'het Paradijsveld') en Nico Jonker (duinbioloog Vrijwillig Natuur- en Landschapsbeheer Noord-Holland) voor hun konstruktieve en kritische korrekties van het manuscript, alsmede aan Henk Doing (lid Adviescommissie Natuurbeheer van Gemeentewaterleidingen) voor het initiatief tot dit unieke beweidingsexperiment. Jaap van den Berg gaf toestemming om de wetenschappelijke nalatenschap van wijlen Frans van den Berg te benutten.

Gert Baeyens is hoofd van de sektor Oecologisch Onderzoek bij de afdeling Ontwikkeling van Gemeentewaterleidingen Amsterdam.

Literatuur

1. THURKOW A.J. (1987). Opkomst van aardappel-teelt en duinbeheer in de periode 1845-1860. Duin 10: 108-110
2. JONKER N. (1988). Zandvoortse Duinkraal en andere piepers. Duin 11: 92-94
3. DOING H. (1988). Landschapsoecologie van de Nederlandse kust: een landschapskartering op vegetatiekundige grondslag. Stichting Duinbehoud/Stichting Publikatiefonds Duinen Leiden. 228 pp.
4. DOING H. (1974). Landschapsoecologie van de duinstrook tussen Wassenaar en Ijmuiden. Mededelingen LH Wageningen 74/12: 1111.
5. VOS M. & I. 't HART. (1983). Amsterdamse Waterleidingduinen: Landschapskartering. Doktoraalverslag LH Wageningen. 63 pp.
6. OOSTERVELD P. (1979). Maaien, grazen of stui-ven. Duin 2: 3-8
7. MOURIK J. jr. (1982). Het belang van verstuivingen voor de verjonging van het duinlandschap. Bedrijfsrapport Gemeentewaterleidingen Amsterdam. 91 pp.
8. HIESELAAR F.G.H.M. (1988). Beweiding in de duinen van Zandvoort. Bedrijfsrapport Gemeentewaterleidingen Amsterdam/Bureau Duin & Kust Leiden. 20 pp.
9. MIDDELKOOP E. & J.P. SMIT (1986). Van maaien naar beweiden op het Eiland van Rolvers. Duin 9: 107-109.
10. BAEYENS G. (1984). Natuurbeheer in de duinwaterwinplaats: in stand houden van soorten en patronen of natuurlijke processen tot ontwikkeling brengen? Waterwereld 32: 12-19.
11. WERKGROEP DUIN & KUST (1986). Het Zeedorpenlandschap in Noord-Holland. Stichting Duinbehoud Leiden. 46 pp.
12. DE BRUYNE R.H. (1986). Cernuella jonica (Mousson 1954) (Gastropoda: Helicidae: Helicellinae), een voor Nederland nieuwe landslak. Basteria 50: 65-67